

Capitolul 14

Dimensiuni etico-morale în patologia persoanei

Deficiențele morale – ale conștiinței morale, ale comportamentului moral – au fost sesizate dintotdeauna la tulburările de personalitate. Mai ales categoria antisocialului (DSM-IV-TR) sau dissocialului (ICD-10) relevă din plin acest aspect; la fel, „superfactorul” sau „clusterul” psihopatiei. Totuși, viziunea neokraepeliană, care raportează tulburările de personalitate în primul rând la patologia psihiatrică clinică, nu are de ce să acorde o importanță deosebită acestui aspect. Dată fiind impresionanta tradiție a „anetopatiei” – ca și caracteristică de bază a tulburărilor de personalitate –, problema nu poate fi ușor ignorată. Recent, Charland (2006) se întreba dacă nu cumva întreg clusterul B din DSM-IV ar trebui considerat mai degrabă o condiție morală decât una clinică, fapt ce ar avea consecințe asupra terapiei. De aceea, în acest capitol final vom relua comentariul asupra conștiinței morale în tulburările de personalitate. Prin aceasta se subliniază încă o dată perspectiva general antropologică ce a dublat-o pe cea clinică de-a lungul întregii lucrări. Comentariul nu e însă posibil fără o scurtă recapitulare, din perspectivă istorică, a corelației dintre felul în care personalitatea a fost concepută și înțelesurile eticului.

unele situații sociale sau roluri sociale. Persoane ce întrunesc majoritatea criteriilor pentru psihopatie pot deveni personaje marcante ale unor revolte populare, mercenari sau eroi militari, teroriști, protestatari ce ajung să fie persecutați de regimurile politice. Dar, așa cum arată Cleckley, psihopații se întâlnesc și printre importanți oameni de afaceri, mai ales în lumea interlopă a drogurilor și prostituției, pe piața neagră și, la fel, printre avocați și doctori lipsiți de etică sau politicieni corupți. Unele cazuri izolate ies în evidență, altele rămân însă inserate în diverse grupuri și minorități sociale sau se integrează în diverse roluri ale societății în care trăiesc fără să se remarce în mod deosebit. Tipul de societate poate stimula, inhiba sau deforma agresivitatea, delincvența, criminalitatea. Identificarea și diagnosticarea cazurilor mai depinde de delimitarea conceptuală, instrumentele de diagnostic și criteriile de evaluare.

Psihopatia, acest cluster special al tulburărilor de personalitate, readuce în discuție ampla deschidere antropologică a acestei tulburări și indică faptul că abordarea medical-psihiatrică, chiar dacă e indispensabilă, nu e și suficientă.

Fără o largă viziune antropologică, nu poate fi abordată o problemă atât de gravă a personalității, ca pol individual al umanului. De fapt, e vorba despre un aspect particular al determinismului în zona existenței persoanei umane : cel al „endogenului”. Determinismul endogen a fost invocat în apariția unor psihoze ca schizofrenia, paranoia, tulburarea bipolară, dar, treptat, s-a renunțat la acest termen pe măsura progreselor geneticii, neuroștiințelor, a psihologiei genetice și cognitiv-comportamentale – articulată cu moștenirea psihanalitică și fenomenologică. Însă genul acesta de patologie, căruia i se alătură psihopatul malign, nu poate fi totuși pe deplin „explicat” prin cumulumul factorilor biologici și de cogniție socială (Lăzărescu, 1994). Rămân încă multe de lămurit în aria tradițională a determinismului endogen, mai ales dacă includem aici și trăiri mai apropiate de normalitate, precum dragostea pătimașă, fanatismul politic sau extazul mistic.

14.1. Repere istorice

La fel ca variațiile temperamental-caracteriale, dimensiunea morală, modalitatea de manifestare în sens etic a caracterizat oamenii de milenii. Împreună cu sexul, vârsta, culoarea pielii, aspectul fizic, inteligența, abilitățile, fondul de cunoștințe, concepția despre lume și creativitatea, caracteristicile morale constituie parametrii care individualizează un om în cadrul moravurilor sau etosului unei comunități. Atitudinea și comportamentul moral sunt aspecte ce caracterizează și tulburările de personalitate, împreună cu tot ceea ce, în mod tradițional, se înțelegea prin caracter. Caracterul a însemnat, în antichitatea greco-romană și în Europa postrenascentistă, nu doar stilul ce diferențiază expresivitatea și comportamentul unui om de altul, ci și instanța personală ce-și însușește și exprimă moravurile vremii, felul cum subiectul funcționează în cadrul instituțiilor socio-culturale, prin raportarea sa față de alții în perspectiva binelui și răului, sensul valoric al existenței unui om în lumea sa. Sintagma *om de caracter* desemnează un om pe care te poți baza, care se ține de cuvânt, își respectă promisiunile, îi respectă pe alții și nu acceptă să comploteze, să înșele, să mintă și să facă rău semenilor săi. Iar sintagma *lipsit de caracter* desemnează o persoană versatilă, duplicitară, capabilă de lașitate și trădare. În același sens, s-a vorbit de „caractere puternice” – oameni care fac ceea ce trebuie făcut, au forță sufletească, își impun punctul de vedere și își realizează proiectele, în principiu bune, pozitive – și, pe de altă parte, de „caractere slabe” – nehotărâte, slugarnice, schimbătoare, influențabile. Deși limbajul popular păstrează această linie de caracterizare, psihologia științifică a trăsăturilor nu a inclus explicit dimensiunea caracterial-morală în descrierile sale, ci doar pe cea caracterial-temperamentală ce diferențiază oamenii prin stilul lor comportamental și expresiv. La fel au procedat cercetările în domeniul tulburărilor de personalitate,

cu toată tradiția și discuțiile despre *moral insanity*, anetopatie și psihopatie.

Preocuparea față de comportamentul moral reprezintă o veche tradiție antropologică religioasă. Biblia consemnează Decalogul : să nu ucizi, să nu furi etc. Actul uman reprobabil este un aspect diferit de particularitățile de fond ale unui individ prin care el e caracterizabil temperamental ; la fel, faptul de a fi curajos, bun, înțelept, blând, generos. Această problemă a fost teoretizată în lumea Greciei antice, după revoluția de atitudine marcată de Socrate, prin teza virtuților a lui Aristotel. Virtuțile exprimau o atitudine și un comportament de dorit, autocontrolat, în cadrul căruia se păstra echilibrul între extreme. Astfel ar fi curajul (între lașitate și temeritate), generozitatea (între risipă și avaricie), faptul de a fi prietenos (între a fi certăreț și lingușitor). Tot ca virtuți erau considerate : pudoarea, modestia, blândețea, mărinimia, cumpătarea, faptul de a fi drept, grandoarea sufletească, stăpânirea de sine și altele.

Valoarea caracterizantă a virtuților a fost mai puțin reținută decât cea a temperamentelor, atunci când a început să se instituie psihologia științifică, și aceasta din mai multe motive. Unul este relativa lor variație în timp. De exemplu, epoca eroică evaluează pozitiv curajul și forța ce învinge în luptă, pe când perioada capitalistă în ascensiune cultivă munca perseverentă și tendința la economisire, până la zgârcenie. Un alt motiv a fost faptul că nu toate doctrinele etice au fost la fel de mult interesate de virtuți. Încă din perioada elenistică stoicismul, epicureismul și scepticismul au mutat accentul pe sensul personal al vieții individului, punând un mai mic preț pe manifestarea în context interpersonal, „în mijlocul comunitar al cetății”. Viața virtuoasă are în vedere tot timpul relațiile interpersonale și existența în comunitate, fără o preocupare deosebită față de destinul propriu, care e luat doar parțial în considerare, în perspectiva orientării spre „bine” și, eventual, demnitate, împăcare cu sine și fericire. E drept că, ulterior, morala creștină a pus accentul pe iubirea aproapelui și pe trăirea vinovăției,

dar ea s-a păstrat la un nivel în care transcendența juca rolul principal, iar credința, dragostea și supunerea față de Dumnezeu se plasau în zona unor virtuți cardinale deasupra celor sociocomunitare de dinainte. Omul putea fi caracterizat mai repede în termeni de credincios sau păcătos decât în termeni de curajos, drept, prefăcut sau ipocrit. Desigur, milenara caracteriologie a virtuților s-a păstrat în evaluările și caracterizările vieții de zi cu zi, fapt ce se afirmă prin caracterele eroilor a cinci secole de roman european.

Alte momente memorabile sunt cele marcate de Kant și Nietzsche. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, odată cu apogeul Iluminismului, Kant instituie o etică a demnității persoanei umane ce trebuie respectată din principiu, ca valoare și scop în sine. Imperativul moral categoric ar impune ca niciodată să nu se abordeze o altă persoană ca pe un mijloc, în folosul propriu. Această normativitate este, desigur, orientată social. Ea a jucat un rol major în istoria umanității, conducând la principiul respectului pentru ființa umană în general, care este și în zilele noastre baza atitudinii demne și tolerante în plan internațional, exprimată în Declarația Universală a Drepturilor Omului. Dar, la fel ca și etica creștină, formalismul moral kantian poate coborî în direcția practicilor curente doar până la un anumit nivel. În viața de zi cu zi a fiecărui om, celălalt devine – inevitabil – și mijloc pentru atingerea diverselor obiective. Stratul adânc al virtuților caracteriale personale nu a fost anulat de această viziune, ci doar modelat, astfel încât principiile etice ale lui Kant se pot articula atât cu unele aspecte ale moralei creștine, cât și cu tradiționalele virtuți. În acest sens, în secolul XX s-a dezvoltat personalismul etic al lui Scheler.

O altă mișcare, produsă în secolul al XIX-lea, tinde să răstoarne situația. Nietzsche atacă frontal nu doar etica creștină – pe care o consideră ca etos al celor slabi, al sclavilor –, ci însăși ideea de virtute, care implică echilibru și constanța cu sine a persoanei, în cadrul relaționării sale cu semenii. Ideea că acțiunea umană, bazată pe forța creativității, poate – ba chiar trebuie – să se plaseze „dincolo

de bine și de rău” răstoarnă tot eșafodajul tradițional al moralei. Consecințele acestei mutații se resimt și în zilele noastre. De fapt, ele au străbătut tot secolul XX, și poate de aceea psihologia persoanei ce s-a născut în acest veac nu s-a putut opri asupra caracterului decât în sensul său tipologic, deci orientată spre temperament, și nu spre aspectul său moral, al virtuților.

Dintre caracteristicile și aspectele epocii modernismului târziu, una ar fi accentul pus pe pragmatismul eficient pe care capitalismul victorios l-a afirmat. Or, pentru a fi pragmatic, eficient în afaceri, e nevoie de virtuți diferite de cele tradiționale, care presupun grija, respectul și responsabilitatea față de ceilalți, față de „aproapele” tău. Viziunea lui Nietzsche se aplică mai mult. De asemenea, se poate menționa erodarea în secolul XX a ideii de coerență a persoanei umane. Virtuțile presupun un om care, în mare măsură, este – sau devine – identic și constant cu sine, statornic sieși de-a lungul circumstanțelor. După Renaștere, acest fapt a fost simbolizat de către portretul pictat și de către eroul de roman. Ambele se estompează și pierd treptat din pregnanță în secolul XX. Viața socială devine tot mai mobilă și schimbătoare, mai ales în a doua jumătate a acestui veac, fapt ce necesită tot mai multe și variate adaptări la noi situații, spontaneitate și ingeniozitate pentru schimbare, maleabilitate, frecvente reorganizări interioare ale psihismului. În acest context, personalistii și existențialiștii europeni au încercat să vorbească despre autenticitate și angajare, ca fațete ale responsabilității etice. Dar, în lipsa unor doctrine mai coerente, această mișcare s-a pierdut în comentarii morale cazuistice, într-o „morală a ambiguității”. Explozia informațională se însoțește de modificarea stilului de comunicare ce nu mai implică prezența nemijlocită a celuilalt, iar mentalitățile se modifică rapid, atât în ceea ce privește viața sexuală, cât și cea familială. În acest întreg context, nu mai poate fi pus accentul pe virtuți la începutul secolului XXI la fel ca la începutul secolului XX, când Freud și Jung își construiau doctrinele despre om.

Toate cele de mai sus au importanță atunci când se discută perspectiva morală a celor cu tulburări de personalitate. În secolul al XIX-lea, Prichard putea folosi conceptul de *moral insanity*. S-au folosit apoi și expresii ca *idioție morală* și *anetopatie*. Deficiența dimensiunii morale a fost constant sesizată la tulburările de personalitate, mai ales la aceea variantă care și în prezent este etichetată ca psihopatie. Dar comentariul care se poate face azi este doar unul în perspectiva tradiției, fără posibilitatea unei referințe la o anumită doctrină etic coerentă actuală. Preocupările tipice din etica ultimelor decenii au fost dominate de filosofia anglo-saxonă, interesată de analiza semnificației unor termeni, ca, de exemplu, binele, echitatea, dreptatea, responsabilitatea.

Relativ singular și interesant a fost demersul lui Levinas (1999), care a încercat reactivarea unei filosofii etice de sorginte personalistă. Este presupusă o situație paradigmatică: persoana ce se confruntă „față în față” cu „celălalt”, considerat ca un subiect aflat în dificultate, slab și neajutorat, dar care tocmai de aceea se impune ca un „tu” impresionant, ca cineva „cu totul altul”, transcendent, care îți mobilizează generozitatea și responsabilitatea. Tăcerea celuilalt, slăbiciunea și suferința sa fascinează și mobilizează subiectul spre actul etic. Tot comentariul este simbolic, cu elemente de mitologie creștină. Evident, acest scenariu paradigmatic și simbolic nu clarifică nimic normativ, nu arată cum să te porți în manieră etică față de alții. Dar e subliniat cu insistență nucleul interpersonal al eticului. Relația etică este, în primă instanță, o relație între două persoane ce se raportează direct una la alta. Abia la periferie ea privește persoane mai „îndepărtate” sufletește sau grupe de persoane, iar pe de altă parte, e pus sub lupă aspectul situațional al relației etice, căci nimic nu mai amintește acum de virtuți. Poate de aceea schema lui Levinas a fost preluată în cadrul încercărilor de „etică postmodernă”.

Într-o încercare de circumscriere a reperelor condiției morale din perspectivă postmodernă, Bauman (2000) enumera: 1. oamenii sunt

ambivalenți din punct de vedere moral, căci nu se poate imagina o societate perfectă și un om perfect; 2. fenomenele morale sunt în mod natural neraționale; 3. moralitatea este ipotetică; 4. moralitatea nu poate fi universalizată; 5. o societate înclinată spre uniformitate și acțiune disciplinată este inacceptabilă; 6. a manifesta răspundere morală față de „celălalt” e un punct de plecare, și nu un produs al societății; 7) Relativitatea cadrelor etice nu atinge relația interpersonală etică fundamentală. De aceea, nici nu trebuie să fim derutați de multitudinea codurilor etice pe care le relevă lumea postmodernă.

Desigur, în acest context, viziunea lui Levinas poate fi cultivată. Ea nu se leagă însă de tradiționala problemă a caracterului în sens de virtute, singura importantă pentru tulburările de personalitate, pentru că se referă la un aspect constant, și nu la circumstanțe. În lipsa unor coduri etice oficiale rigide și direcțoare, se face apel major la legislație. TP antisocială este definită în mare măsură prin încălcarea unei normativități sociojuridice.

Cu toate cele menționate mai sus, credem că în prezentarea tulburărilor de personalitate se poate și merită să se facă apel la caracteriologia morală tradițională a virtuților și la mari doctrine importante, cum sunt cele ale lui Kant și Scheller. Aceasta deoarece tendințele actuale ale psihologiei cognitive în direcția recuperării conceptelor de *sine* și *conștiință*, în cadrul „filosofiei minții” (*philosophy of mind*), cu accent sporit asupra intențiilor, proiectelor și scopurilor, s-ar putea să recâștige interesul pentru multe alte teme clasice ale psihologiei, ale psihologiei umane al persoanei, între care și cea de conștiință morală și relație etică. Persistența actuală a interesului pentru psihologia interpersonală, pentru circumplexul interpersonal, pentru reprezentarea altora în sine (în sensul acordat de Bowlby-Benjamin) pot susține această speranță. În plus, în straturile bazale ale societății, tradiția caracteriologiei morale nu a dispărut în zone importante ale populației, susținută de tradiții și de unele forme de religie.

14.2. Un posibil filtru de evaluare morală a tulburărilor de personalitate

În mod tradițional, se consideră că în cazul tulburărilor de personalitate, în general, și a psihopatiei, în special, avem o perturbare, o insuficiență de achiziție, o distorsiune a conștiinței morale și, în consecință, un frecvent și variat comportament anetic al unei persoane care continuă să își desfășoare viața de zi cu zi în mijlocul vieții comunitare, printre ceilalți oameni. Se pune problema: „Cum poate fi identificat acest aspect al existenței personale?”

Este de presupus că insuficiența sau distorsiunea conștiinței morale este diferită de ceea ce caracterizează în mod specific diverse tipuri categoriale sau configurații dimensionale. Faptul reiese clar din itemii de caracterizare. Dintre elementele invocate pentru identificarea categoriilor prototipice din DSM-IV-TR, foarte puține fac referință, și atunci indirectă, la aspectele comportamentului moral. De asemenea, caracteristicile morale nu se regăsesc explicit în FFM, în circumplexul interpersonal sau în sistemul TCI al lui Cloninger, în parametrii PAS ai lui Tyrer și Livesley. Urmează că, pentru caracterizarea morală, evaluarea persoanei trebuie să treacă printr-o grilă de evaluare specială. Această caracterizare morală e diferită și de caracteristicile generice ale tulburărilor de personalitate, așa cum sunt insuficiența coerenței a identității sinelui sau perturbarea comportamentului interpersonal-social sau încălcarea normelor de conviețuire și a legilor.

Pot fi conturate câteva repere pentru o eventuală grilă de caracterizare morală a persoanei. Tot timpul se va considera că nucleul relației, al atitudinii și comportamentului etic se desfășoară în primă instanță în contextul unei raportări interpersonale directe între persoane apropiate sufletește. Cu cât o persoană e mai „îndepărtată” sufletește de subiect, cu atât și implicarea etică e mai problematică. Apoi, se ia în considerare modelul structural al virtuților, în sensul că atitudinile și

comportamentele etice de un anumit fel reprezintă o constantă a persoanei, care se manifestă ca atare în diverse împrejurări și contexte, față de diverse persoane, în mod constant de-a lungul timpului. Se ține seama de raportarea față de grupuri de persoane sau de cea care decurge din încadrarea subiectului în statute și roluri sociale. Ca aspecte deficitare, se vor avea în vedere :

- manipularea ;
- torturarea celuilalt ;
- neglijarea semenilor ;
- duplicitatea malignă ;
- egoismul și lipsa generozității ;
- lipsa sentimentului de rușine și vinovăție ;
- iresponsabilitatea și difuzarea responsabilității.

Manipularea

Comportamentul manipulativ e contrariul ideii centrale a lui Kant, care pretinde ca semenii să fie în permanență respectați, considerați întotdeauna ca scop în sine, și nu ca mijloc. Acest deziderat e practic imposibil de realizat întru totul, în viața de zi cu zi existând nenumărate modalități de manifestare, uneori ambigue.

În cazul tulburărilor de personalitate întâlnim deseori o manipulare evidentă, pregnantă și constantă, în scop egoist, pentru obținerea propriilor satisfacții și interese, uneori din simpla plăcere de dominare. Comportamentul e mai frecvent în clusterul B, la TP histrionică, de tip borderline, antisocială și narcisică. Manifestarea e frecventă în zona infracțională unde pot fi utilizați intermediari. Ea poate fi realizată prin autoritate, dominare, fascinație și șantaj. Prin manipulare, se poate exploata afecțiunea sinceră pe care cineva i-o poartă subiectului și de care acesta profită. Prin șantaj, intimidare, promisiuni false, un altul poate fi constrâns să acționeze necinstit sau poate fi defavorizat, deposedat de bunuri, de statut și rol social. Manipulatorul poate urmări avantaje, satisfacții, plăceri perverse. Mai ales la tulburările

de personalitate din clusterul B e frecventă manipularea prin șantaj afectiv, prin amenințarea cu părăsirea, cu suicidul, prin realizarea unor tentative suicidare. Persoanele cu tulburări de personalitate se pot manifesta manipulativ și față de personalul medical sau față de cei dispuși să-i ajute, încercând să-i determine să acționeze așa cum doresc ei sau străduindu-se să mențină o relație interpersonală dincolo de un suport firesc, afectiv sau motivat altfel. Potter (2006) analizează faptul că manipularea poate avea o componentă psihologică, și nu neapărat una etică, fiind deseori expresia dificultății de relaționare afectivă profundă a tulburărilor de personalitate.

Manipularea patologică, amorală a celor cu tulburări de personalitate se realizează fără compasiune, fără luarea în considerare a problemelor și suferințelor celuilalt, fără rușine sau sentiment de culpă, fără rezonarea interafectivă empatică dintre „eu” și „tu”. Ea se poate asocia cu conduite duplicitare, cu minciuna, mitomania, confabulația, reaua-credință, ipocrizia.

Din altă perspectivă, manipularea se exercită în plan sociopolitic și în comerț prin propagandă, retorică, reclame. La acest nivel, persoanele sunt abordate în manieră abstractă, ca simple unități depersonalizate, fără implicarea „față în față” a doi subiecți conștienți și responsabili ce-și împletesc destinele. Faptul că o persoană este, prin statut și rol social, o parte integrantă a unei structuri manipulatorii supraindividuale reprezintă un aspect al dispersiei responsabilității pe care o întâlnim și la majoritatea comportamentelor duplicitare.

Problema care se pune este în ce măsură subiectul aderă deliberat și intențional la acest plan suprapersonal de existență sau este angrenat în mod pasiv, preconștient, inconștient, uneori chiar obligat să participe.

Torturarea

Aceasta presupune faptul de a face pe altul să sufere din punct de vedere moral și fizic. Un altul poate fi agresat moral în mod direct și intenționat de către subiect, din interes pentru propriile satisfacții; celălalt poate fi calomniat, bârfit, denigrat, defăimat, i se pot

submina rezultatele, e făcut să decadă financiar, situațional, moral, chiar împreună cu familia sa. Celălalt poate fi făcut de râs, umilit, batjocorit. Astfel de comportamente fac parte, de obicei, dintr-o dialectică a confruntării și luptei interpersonale și pot fi întreținute de sentimentul urii și al răzbunării. Din perspectiva tulburărilor de personalitate, mai ales a psihopatului, comportamentele menționate pot fi expresia unei tendințe structurale de dominare și obținere a unei plăceri perverse, sadice. Atitudinea de dominare agresivă poate evolua până la tortura morală.

Celălalt poate fi agresat și fizic, lovit, molestat, rănit, mutilat, violat. I se pot provoca sau întreține dureri sau alte stări fizice neplăcute, poate fi torturat, chinuit, schingiuit. *In extremis* se ajunge la crima comisă cu sânge rece. Chinuirea fizică și cea morală se pot asocia. Tot în cadrul conceptului de tortură sunt considerate, de obicei, și amenințarea sau cauzarea de suferință celor apropiați victimei, mai ales când intră în joc șantajul. Tortura morală și fizică invocată la acest nivel este de altă natură decât încălcarea normelor și legilor oficiale ale unei socioculturi. Ea are în primul rând un sens etic negativ.

Provocarea deliberată a suferinței fizice și tortura s-au practicat în plan instituțional de către regimuri extremiste și autoritare în cadrul acțiunilor de reprimare a adversarilor politici, a programelor de reprimare în masă. Se cere și la acest nivel făcută diferența – cel puțin până la un punct – între agresiunea morală și fizică realizată în planul relațiilor directe cu o altă persoană și cea realizată în planul grupurilor sociale, ca expresie a unor politici sau ideologii. Diferențierea se estompează în cazul funcțiilor, al celor plasați în statute și roluri sociale specializate în conceperea și practicarea torturii, a chinuirii și exterminării. În astfel de funcții sau profesii, se autoselectează, de obicei, persoane care au o anumită predispoziție, care, în principiu, ar putea fi încadrate la tulburările de personalitate, dar își maschează comportamentul tocmai prin statutul și rolul lor social.

Neglijarea, dezinteresul, neimplicarea în raporturile cu semenii

Putem face rău celor din jur și prin non-acțiune, nu doar prin acte deliberate, urmărite cu perseverență. Acesta este cazul neglijării sau ignorării răspunderii pentru proprii copii sau a celor avuți în grijă, astfel încât aceștia suferă, se chinuie, sunt înfometaji, se îmbolnăvesc sau chiar mor. E în joc deficiența ce rezultă din ignorarea exercitării unor roluri sociale, naturale sau asumate. Desigur, nu se pot prevedea toate situațiile ce pot apărea în cadrul responsabilităților pe care ni le asumăm. Exercițarea corectă sub aspect normativ-oficial a îndatoririlor ce decurg dintr-un statut – așa cum face anancastul – nu acoperă toate aspectele și eventualitățile concrete, fiind nevoie de flexibilitate, imaginație, implicare, dăruire afectivă și morală în raport cu celălalt, considerat ca o persoană semnificativă, ca un „tu”. Neglijarea funcționării în roluri, inconsecvența, neimplicarea – așa cum se întâmplă în cazul multor tulburări de personalitate – au consecințe negative în privința unor funcții, cum sunt cele de educator, medic, funcționar. În cazul psihopatului, poate fi prezentă o desconsiderare cinică a celuiilalt, văzut ca simplu obiect indiferent, manevrabil, de soarta căruia subiectului nu-i pasă.

Desfășurarea existenței oamenilor presupune implicare interpersonală în cursul vieții de zi cu zi, în diverse situații și circumstanțe. Din perspectivă morală, contează mai ales situațiile în care „celălalt” e în dificultate și suferință. E vorba și de compasiune, rezonanță afectivă, chiar milă. O atitudine de detașare schizoidă, de neputință dependentă, de continuă retragere și crispere suspicioasă face ca subiectul să nu se implice în susținerea și sprijinirea celui aflat în nevoie, manifestându-se astfel un defect etic prin omisiune.

În cazul manipulării și torturii, celălalt e tratat ca un obiect oarecare, și nu ca o persoană. În cazul neimplicării, uneori celălalt nici măcar nu mai e băgat în seamă, fiind considerat un „nimeni”. Situația etică se distorsionează, se perturbă, se diluează ori de câte ori se pierde raportarea interpersonală directă de tip „eu-tu” și se

trece spre raportarea interpersonală din „perspectiva persoanei a treia”, cea de „eu-el”, „eu-ei”. Raportarea „eu-voi” este una mai specială, ceilalți fiind considerați uneori ca potențiali agresori și dușmani, fapt ce duce la crispare, la o poziționare de tensiune, de așteptare neîncrezătoare și ținere la distanță a celuiilalt. Nici această situație, caracteristică TP paranoice, a celei evitante și, parțial, a celei de tip borderline, nu e favorabilă desfășurării plenare a comportamentului etic.

Duplicitatea malignă

Este o caracteristică intrinsecă a existenței persoanei umane, discutată amplu de existențialismul secolului XX. Se poate porni de la minciună. Când minte, omul spune altora lucruri neadevărate, despre care știe că sunt astfel, pentru a atinge un scop, eventual pentru un avantaj personal. El este în mod deliberat nesincer. Minciuna e universal răspândită printre oameni, putând fi mai mult sau mai puțin justificată. Ea se corelează cu dinamica imaginarului uman și cu ceea ce s-a numit existență ; altfel spus, persoana se proiectează în ceea ce ea nu este încă efectiv, dar e posibil să devină. Imaginarul creator se desfășoară după coordonatele unor posibile „bune”, sintetice, novatoare. Pe aceleași coordonate ale posibilului, de data aceasta într-o variantă „rea”, se poate desfășura minciuna, confabulația, mitomania. În cazul tulburărilor de personalitate, intră în joc minciuna malignă care urmărește interese egoiste, prin care se face rău altora, sunt induși în eroare, sunt privați de bunuri, defăimați, calomniați, păcăliți, înșelați. Ea este frecventă la TP histrionică, antisocială, narcisică.

Tot din cazul trăirilor duplicitare face parte reaua-credință, ipocrizia, compromisul. Omul este și se comportă într-un anumit fel, dar, în spatele măștii, el se gândește și se comportă și în alt fel. El poate afirma un anumit lucru, dar crede și face altceva în spatele manifestării publice. Sau face un anumit lucru cu care, oficial, e de acord, pentru a obține un avantaj, pe când, de fapt, în intimitate, el nu e de acord cu acesta.

Ambiguitatea afirmațiilor și manifestărilor umane poate ține nu doar de neclaritatea modului de gândire și exprimare, de polisemia limbajului, ci și de duplicitate. Rolurile pe care cineva le joacă pot fi, concomitent, diverse și necongruente. Subiectul evoluează în același timp pe două sau mai multe planuri. Într-un plan, el e fidel prietenului, în altul, se aliază cu dușmanul și îl trădează. Ambiguitatea și duplicitatea în roluri nu e de la început și prin sine un semn de anormalitate, societatea putând-o cultiva, ca, de exemplu, în meseria de spion. Dar duplicitatea și lipsa de autenticitate pot fi și marca unei dizarmonii și inconsistențe a identității persoanei, a sinelui (*self*-ului), caracteristice tulburărilor de personalitate. Este unul din sensurile expresiei „om lipsit de caracter”, iar comportamentul duplicitar, în multe împrejurări și forme, poate fi nociv sub aspect moral, celorlalți.

În cazul atitudinii și comportamentului duplicitar, celălalt nu mai e considerat un simplu obiect sau un „nimeni”, ci este cineva care totuși contează, dar ca un obiect neunitar, fragmentat, și nu ca un partener integru al reciprocității, al unei relații „eu-tu” armonice, transparente. Nici în acest caz, relația interpersonală nu funcționează echilibrat, deoarece însăși persoana care acționează e duplicitară și nu găsește un echilibru între zona sa intimă și cea publică de manifestare.

Omul duplicitar și ambiguu e considerat ca neautentic, iar autenticitatea exagerată, anularea deschiderii spre posibil și imaginar poate fi anormală, ca în varianta paranoicului.

Duplicitatea umană se desfășoară și în plan suprapersonal, socio-politic, ca, de exemplu, în nesinceritatea propagandei și declarațiilor diplomatice. Este vorba de un aspect similar cu celelalte direcții de comportamente anetice deja comentate.

Egoismul și lipsa de generozitate

Manipularea, torturarea, ignorarea, duplicitatea sunt comportamente interpersonale – și sociale – particulare ce pot avea valoare amorală

sau imorală. Subiectul cu tulburare de personalitate are, cel mai adesea, o raportare la sine egocentrică. El este egofil, uneori cu o bună părere – de factură narcisică – despre sine, grandoman și megaloman, considerând că totul i se cuvine. El poate fi și neîncrezător în sine, manifestând un sentiment al neputinței, și chiar indiferent față de sine. În toate cazurile, subiectul se interesează doar de sine, nefiind capabil să se descentreze, să se transpună în situația altora și să se relaționeze astfel firesc cu ei. El nu rezonază afectiv împreună cu alții, nu e capabil de prietenie și dragoste autentică, nu realizează o bună intimitate și o gradatie a distanțelor psihice. Îi lipsește empatia necesară compasiunii și milei, receptarea suferinței celorlalți. Psihopatul nu e interesat de consecințele acțiunilor sale pentru altul. El acționează și implică aceste consecințe în însuși proiectul său de acțiune. Prin egofilia și egoismul său, el e lipsit de generozitate.

Comentariul de mai sus este unul generic ce poate fi aplicat cauzisticii doar în urma interpretării situațiilor. În mod firesc, orice om trebuie să aibă grijă de sine, să-și urmărească propriul interes, să se afirme în contextul unei anumite colaborări cu ceilalți. Sensibilitatea la suferința celui alt, a „aproapelui” nu poate fi generalizată pentru orice situație, la fel ca și necesitatea milei și faptul de a-i purta altuia de grijă. Generozitatea își are rațiunile și limitele sale. Totuși, caracterizarea de mai sus poate fi orientativă pentru a interpreta hermeneutic egocentrismul și incapacitatea de generozitate a vreunui caz de tulburare de personalitate, în asociere cu celelalte caracteristici menționate în acest capitol și, desigur, în raport cu moravurile vremii.

Lipsa sentimentului de rușine și vinovăție

Omul normal judecă și evaluează valoric, moral, pe alții și pe sine (prin ceea ce face și felul în care este), presupunând constant cum îl evaluează și îl judecă alții pe el. Cu alte cuvinte „îi pasă” de opinia și judecata altora în ceea ce-l privește, după cum se așteaptă ca și altora să le pese de opinia și judecata sa. Această relaționare

este expresia stimei și considerației pe care subiectul o acordă altora, și-o acordă sieși, pretinzând-o din partea altora pentru sine. Atunci când subiectul nu mai are considerație față de ceilalți, nu-i mai stimează; când e indiferent față de sine sau când se află într-o constantă atitudine de autoevaluare pozitivă, lui nu-i mai pasă nici de opinia și judecata publică a celorlalți, iar rușinea și pudoarea dispar.

Sentimentul de vinovăție rezultă din autoevaluare, cu referire la propriile intenții, comportamente și la propriul mod de a fi, care poate fi evaluat ca reprobabil sau în conformitate cu normele și cutumele comunității. Acest sentiment nu ține de codul de sancțiuni legale în funcțiune, de cunoașterea publică a intențiilor și actelor sale, de judecarea efectivă a acestora de către alții în tribunale, ci de propria judecată a persoanei. Vinovăția e corelată cu sentimentul responsabilității, cu înțelegerea suferinței posibile a celuilalt pe care fiecare o poate cauza. Dacă lipsește considerația și stima pentru celălalt, în contextul unei păreri despre sine centrată pe egofilie, evaluarea acestuia ca persoană în sine, rezonanța afectivă intersubiectivă, capacitatea de descentrare, de plasare în situația celuilalt, de milă, de compasiune, sentimentul de vinovăție poate fi redus sau chiar poate lipsi.

Rușinea și vinovăția sunt cultivate de sociocultură în diverse grade. În unele cazuri, cum e cel al creștinismului, însăși ideologia religioasă accentuează educarea acestor trăiri. În alte societăți, ele sunt mai puțin cultivate. În prezent, chiar în țările euro-atlantice creștine, stilul de viață pune un accent tot mai mare pe asertivitatea sinelui și succes, în detrimentul rușinii și culpabilității. Totuși, absența acestora este și va rămâne, desigur, multă vreme un element de caracterizare a tulburărilor de personalitate, mai ales a psihopatiei. Aceasta deoarece, în straturile profunde ale societății, sentimentul responsabilității, al vinovăției și generozitatea se păstrează, cel puțin subteran.

Iresponsabilitatea și difuzarea responsabilității

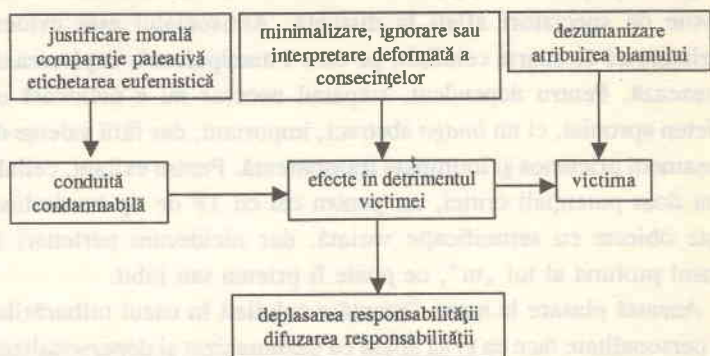
Esența relației etice se desfășoară prin raportarea directă a subiectului – cu trăirile sale din „perspectiva persoanei întâi” – la altă persoană, prin implicare într-o acțiune nemijlocită în raport cu aceasta, deci în cadrul unei relații interpersonale „eu-tu”, care circumscrie „perspectiva” persoanei a doua. Există implicații etice, mai precis responsabilitate și față de terțe persoane, mai periferice în rețeaua socială a subiectului, despre care el știe, dar cu care nu se află în comunicare și legătură directă. Aceștia se plasează în poziția a treia, a lui „el” sau „ei”. Distanța psihologică poate evolua mai departe spre impersonal, în sensul în care oamenii devin anonimi, simple obiecte de manipulat, cifre sau realități indiferente. În mod normal, o persoană este responsabilă și, potențial, vinovată moral pentru faptele sale prin care acționează direct asupra altor persoane.

Dincolo de o situație etică interpersonală ideală și paradigmatică ce poate avea nenumărate variante reale, probleme etice apar și se cer rezolvate chiar și în contexte în care mai multe persoane răspund de desfășurarea existenței altor persoane. În acest cadru organizațional, care poate fi cel al unui spital, al unei școli sau al oricărei instituții, al oricărei structuri ce urmează să respecte un program, să rezolve o sarcină, responsabilitățile pot interfera, se pot distribui și dilua. De asemenea, responsabilitatea poate fi nu doar a executantului, ci și a inițiatorului, a celui ce concepe, plănuiește un act și delegă sau obligă pe alții să-l execute. Acesta ar fi responsabilul moral.

Responsabilitatea poate deriva – așa cum s-a susținut în câteva din paragrafele precedente – din statutul și rolul social, din îndeplinirea unei funcții, care – în cadrul prescripțiilor sale normative – poate avea consecințe pozitive sau negative sub aspect moral. Desigur, persoana poate interpreta normativitatea funcției sale, poate găsi soluții de compromis sau inovatoare, poate alege între variate aspecte de acțiune, poate refuza un anumit statut și rol social, însă niciodată în viața socială nu se operează într-o lume ideală și în condiții de seră, astfel încât vor fi consecințe pozitive și posibil negative pentru

fiecare act. Problema e a sensului în care binele poate fi maximizat și a înțelesului ce se dă binelui într-un domeniu de acțiune socială.

Ariile în care responsabilitatea difuzează în mod firesc sunt zone din care se pot găsi argumente pentru fuga de responsabilitate, dar și pentru justificarea unor acțiuni personale cu încărcătură morală negativă. Se găsesc argumente pentru minimizarea vinovăției proprii, pentru dezumanizarea și blamarea victimelor, pentru atribuirea vinovățiilor. Efectele nocive pot fi ignorate, minimizate, reinterpretate. Aceste probleme l-au preocupat pe Bandura (1999), care le-a sintetizat schematic :

Atribuirea și difuzarea responsabilității astfel încât subiectul să nu se mai considere „responsabil/vinovat” pentru actele sale cu sens moral negativ e o practică frecventă în cazul multor tipuri de tulburări de personalitate, în variate forme. Procesul se desfășoară în paralel cu devalorizarea celuilalt ca persoană, cu transformarea acestuia într-un „el” insignifiant care are valoare de obiect, cifră, în poziția de „oricine” sau „nimeni”.

În cazul tulburărilor de personalitate, celălalt decade din rolul său de partener interpersonal privilegiat, din relația „eu-tu” transparentă și responsabilă, ce presupune respectul reciproc, afecțiunea, implicarea și grija, sprijinul și potențarea reciprocă.

Anancastul ce se identifică cu rolul social nu ține seama de celelalte persoane reale, ca subiecte cu valoare în sine. El este un pion în dinamica formalismelor sociale pe care le poate respecta abstract, dar fără implicarea reciprocității. Nu poate colabora cu altul, în măsura în care acesta nu se conformează întru totul manierei sale de a gândi și acționa. Pentru schizoid și schizotipal, ceilalți sunt niște obiecte identice cu cele fizice și merită un tratament similar cu al acestora și, mai ales, pot fi neglijate. Pentru paranoid, ceilalți sunt dușmani ce se cer îndepărtați, înlăturați, distruși, evitați. Dacă intervine narcisismul, ceilalți sunt doar niște potențiali admiratori, insignifianți prin ei înșiși, la fel ca în cazul histrionicului ce are nevoie de spectatori aflați la distanță. Antisocialul este evident dezinteresat de soarta celuilalt, pe care-l manipulează, exploatează, agresează. Pentru dependent, stăpânul necesar nu e niciodată un prieten apropiat, ci un *imago* abstract, important, dar fără valențe de atașament prietenos și intimitate transparentă. Pentru evitant, ceilalți sunt doar potențiali critici, iar pentru cei cu TP de tip borderline, niște obiecte cu semnificație variată, dar nicidecum parteneri în sensul profund al lui „tu”, ce poate fi prieten sau iubit.

Această plasare la mare distanță a celuilalt în cazul tulburărilor de personalitate face ca el să apară ca dezumanizat și depersonalizat.

Din perspectivă morală, în cazul tulburărilor de personalitate vom întâlni următoarele aspecte :

- incapacitatea de a avea un comportament constant, cu sens moral pozitiv în raport cu celălalt, ceilalți și sine ;
- comportamente constante cu sens moral negativ, de tipul manipulării, torturării, neglijării, duplicității maligne ;
- egofilie, lipsă de generozitate, milă, compasiune, dar și de rușine și a sentimentului de vinovăție ;
- tendința de atribuire și difuzare a responsabilității ;
- deficiența raportării interpersonale de tip „eu-tu”, cu tendința plasării celuilalt la distanța indiferenței, a obiectelor ce nu se cer stimate, a lui „oricine”.

Această grilă s-ar cere plasată, în analiza oricărei tulburări de personalitate, alături de profilul tipologic-caracterial, categorial sau dimensional și alături de alte caracteristici generale. O evaluare comprehensivă a unei persoane ce prezintă o tulburare de personalitate ar urma să cuprindă :

Elemente de caracterizare generală a tulburărilor de personalitate :

- caracterizare tipologică categorială (prototipică) sau/și prin configurare dimensională ;
- caracterizare morală ;

Manipulare

duplicitate	egoism	neglijarea
malignă	lipsa rușinii și vinovăției	aproapelui

Terorizarea celuilalt

lipsa și difuzarea responsabilității

Aspecte pozitive caracteriale în sensul capacităților de coping și al dimensiunilor morale pozitive

Evaluarea calităților morale ale unui om ar necesita definiții operaționale, criterii și un sistem standardizat de evaluare. E problematic dacă acest lucru e posibil în zilele noastre.

Caracterizarea unei persoane umane, inclusiv în cazul tulburărilor de personalitate, presupune și relevarea aspectelor pozitive, nedistorsionate și nedeficitare, fapt valabil și pentru aspectul moral.

Considerațiile făcute până la acest nivel sunt generale. Se cere, desigur, și o abordare mai concretă. Ca oameni sau ca psihopatologi, putem evalua din punct de vedere moral pe un altul, îl putem caracteriza, iar dacă e psihopat, îi putem inventaria defectele, deficiențele morale. Dar e necesar și să păstrăm punți de legătură

(cognitive sau de altă natură), celălalt trebuie să rămână abordabil, pentru a nu ne rupe de semenii noștri.

Nu în ultimă instanță, trebuie relevată ținuta morală a psihiatrului, stresat să diagnosticheze și să evalueze tulburările de personalitate cu deficiențe morale și să-și lege destinul de al acestora. În același cadru se înscriu și atitudinile morale ale vieții de zi cu zi, cele ale bunului-simț, cele promovate și sancționate de cultura în care trăim, pentru că nu putem să izolăm în laboratoare și eprubete oamenii de lângă noi, față de care avem atitudini spontane, variate trăiri, girate de „simțul comun” ce călăuzește o comunitate. Iar comunitatea fiecăruia e variată, incluzând tinerii ce trebuiesc călăuziți și persoanele mai vârstnice, pe care le respectăm sau la care ne raportăm cu recunoștință, dar, uneori, și cu reproș, ca față de cei care ne-au îndrumat pașii în viață. Această comunitate umană e definită, desigur, și istoric. Prezentul, cu evoluțiile tehnologice multiple, variate, complexe și care se succed în mod rapid, influențează evident conduitele morale, mai ales datorită impactului major pe care îl are în prezent mass-media asupra vieții fiecăruia.

Probleme ca cele menționate mai sus merită să fie în atenția noastră, atunci când abordăm și evaluăm concret dimensiunea morală a unei persoane cu tulburare de personalitate.

14.3. Deficiența conștiinței morale și limbajul

Din vremea lui Aristotel și Teofrast și până la sfârșitul secolului XX, deci aproape timp de 2 500 de ani, limbajul curent a sedimentat o serie de cuvinte și expresii care indică o modalitate particulară de manifestare a omului în societate și care se potrivesc cu ceea ce, tradițional, s-a înțeles prin tulburare de personalitate sau personalitate psihopată. Ele nu definesc tipuri de oameni și nici categorii de comportament, dar reprezintă un *check-list* de aspecte ale modului

de a fi al oamenilor. Acestea ar putea fi inventariate dacă se aplică, mai mult sau mai puțin, la persoane care sunt diagnosticate ca având tulburări de personalitate, care sunt etichetate categorial sau configurate dimensional. Prezentăm în continuare o astfel de listă de termeni, aleși aleatoriu, și care poate fi, desigur, completată de oricine : rău, amoral, imoral, iresponsabil, necinstit, neomenos, criminal, mizerabil, laș, exploatator (al firii altora), manipulator (autocrat), disprețuitor, lipsit de stimă și respect (față de ceilalți), fără scrupule, escroc, profitor, calomniator, brută (brutal), crud, nesimțitor (față de suferința altora), nerușinat, egoist, duplicitar, prefăcut, neautentic, incorect, lingușitor, ipocrit, mincinos, trădător (mișel), inconsecvent, superficial, nestatornic, nechibzuit, parazit, obraznic (neobrăzat), arogant (îngâmfat, infatuat), mojiic (necioplit), sadic, pervers, nemilos, nerușinat, fără remușcări, negeneros, răzbunător (vindicativ), cu resentimente, necruțător, terorizant, găunos, parșiv, infidel, slugarnic, nesincer, nedrept, nedemn, nepăsător, șantajist, profitor, fanfaron, oportunist, trufaș, șarlatan, meschin, intrigant, hrăpăreț, violent etc. etc.

Caracteristicile desemnate de epitete, asemenea celor de mai sus, sunt distincte de cele care indică trăsături temperamental-caracteriale în sensul psihologiei diferențiale a trăsăturilor, precum și de expresiile de caracterizare a tulburărilor de personalitate din perspectiva psihopatologică, psihiatrică, orientate de categorii ca schizoidul, schizotipalul, paranoidul, histrionicul, anancastul, evitantul. Expresii cum sunt cele de mai sus nu pot fi ocolite în caracterizarea celor cu tulburări de personalitate. Aceasta deoarece cuvintele sunt depozitarul unor observații milenare, așa cum au gândit și cei care, în secolul XX, au pornit pe urmele identificării trăsăturilor psihice cele mai generale ale persoanei, ale caracterologiei diferențiale, căutând în dicționare cuvinte caracterizante și care, urmându-i pe Allport și Cattell, au ajuns la cei cinci mari superfactori.

Cuvintele fac parte din istorie, la fel ca orașele, catedralele, palatele, epopiile, tragediile și romanele. De-a lungul istoriei, ele

crează țesătura, pânza de fond pe care se desenează viața de zi cu zi a oamenilor, ce nu încetează niciodată să se caracterizeze unul pe altul și să depene povești, despre zei și eroi, despre persoane cunoscute sau despre personaje fictive, plasate în zona imaginarului sau a realității cotidiene. Binele și răul nu sunt doar valori concepute, despre care vorbesc filosofii și teologii, ci sunt realități constante, „încarnate”, prezente mereu în jurul nostru, zi de zi, ceas de ceas, întreșute cu rostirea unor cuvinte asemenea celor mai sus menționate. Felul în care percepem, înțelegem, decupăm, citim și comentăm cazurile persoanelor cu probleme, cu tulburări de personalitate, cu „psihopatie” ne caracterizează în mare măsură pe noi, epoca și cultura noastră.

Conceptul de *persoană umană* și realitatea persoanei umane sunt și ele o „creație” istorică, la fel ca filosofia sau creștinismul ; la fel, conceptul de *tulburare de personalitate*, de *psihopatie*. Ne este și acum greu să înțelegem cum de există unele cazuri monstruoase de personalitate amoral-patologică, după cum ne e dificil să „explicăm” dragostea nețărnută, credința adâncă, bunătatea, fanatismul, creativitatea, toate aceste aspecte ale firii noastre, ale endogenului ființării noastre.

În acest context, ne putem întreba, fără a întrezări vreun răspuns, în ce sens se va metamorfoza de-a lungul veacurilor ceea ce înțelegem noi astăzi prin *persoana umană* și prin *tulburările sale*?